

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

TÜRKİYE VE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN AB VE ABD AÇISINDAN ÖNEMİ: 90'LI YILLAR AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME*

Melek KAYMAZ MERT¹

Öğretim Görevlisi

Bursa Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

E-mail: melek.mert@btu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3289-5403

Öz

Türkiye ve Ermenistan imparatorluklar devrini kapatan I. Dünya savaşının ortaya çıkardığı iki ülkedir. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşanan isyan ve teşkilatlanma hareketleri nedeniyle devletin tehcir kararı vermesi üzerine sorunlar yaşamış iki halktır. Her ne kadar savaşın ağır koşulları ve Ermeni çetelerinin Anadolu'daki örgütlenmeleri nedeni ile bu kadar verilmiş olsa da iki halk Osmanlı Devleti içerisinde yüzyıllarca barış içerisinde yaşamıştır. Bu iki devlet tarihi ve derin husumetleri olmadıkları halde, savaş koşulları ve dönemin milliyetçilik akımları dolayısıyla içeriden ve dışarıdan çıkar odaklarının desteklenen bazı grup ve insanların kurguladıkları bir oyun nedeniyle karşı karşıya gelmişlerdir. Söz konusu tehcir kararı önüne geçilemeyen ve önlem alınamayan gelişmelerin bir sonucudur. Diğer taraftan savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yerine Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakması ve Ermenistan'ın varlığını Sovyetler Birliği içerisinde devam ettirmesi ile bu

---

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** melek.mert@btu.edu.tr

Atıf (APA): Kaymaz Mert, M., (2021), Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinin AB ve ABD açısından Önemi: 90'lı Yıllar açısından Bir Değerlendirme, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 13 (1): 64-86.

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

sorunun 'kontrolü 'Ermeni diasporasının eline geçmiş, Sovyetlerin idare ettiği Ermenistan bu sorunun içinde bir figüran haline gelmiştir. İki ülke arasındaki sorunlar bölgesel ve büyük güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Şüphesiz bugün hala büyüyen Çin tehdidinde ve eski günlerine dönmeye çalışan Rusya'ya karşı AB ve ABD plan ve projelerine uygun olarak bölgede güçlü bir Türkiye istemektedirler. Bu çalışmanın amacı özellikle 1990'lı yıllarda AB ve ABD'nin Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine olan etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma süreci tüm yönleriyle açıklamış kaynak tarama yöntemiyle süreç üzerinde kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma sonunda AB ve ABD'nin Türkiye- Ermenistan ilişkilerine olan etkilerini kontrol edebilmek için, enerji, istikrar ve Çin'in ve Rusya'nın dengelenmesi politikaları ile birlikte Türkiye'nin dünya konjonktürüne uygun uzun vadeli politikalar geliştirmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Diaspora, AB, ABD

Alan Tanımı: Uluslararası İlişkiler

THE IMPORTANCE OF TURKEY AND ARMENIA RELATIONS FOR THE EU AND THE USA: AN ASSESSMENT IN THE 90's

Abstract

Turkey and Armenia are two countries, emerged following the World War I, which ended the emperorship period. They are two nations which had problems when the Ottoman Empire settled on techie following the rebellions and aggregations during the last periods of the Ottoman Empire. Although all these decisions were made due to the hard conditions of war, Armenian aggregations and rebellions during the war, these two nations had lived in peace throughout the centuries. Although they did not have any deep and historical hostilities, these two states encountered due to the plans manipulated by some groups that were supported by profit-centered Powers under the conditions of war and nationalism. Aforementioned Armenian techie was the result of many uncontrollable events. On the other hand, with the collapse of Ottoman Empire and the arise of Turkish Republic, Armenia's became a part of the Soviet Union, Armenian question was started to be controlled by the Armenian diaspora and Armenia had a status of a 'figurant' on this issue. The problems between the countries witnessed the conflicts of interest of super and regional Powers. Without no doubt, The European Union and The USA desires a strong Turkey in the region in accordance with their plans and projects against the growing Chinese threats and

Russia endeavoring to revert back to old times. The aim of this study is to reveal the effects of the European Union and the United States on the relations between Turkey and Armenia especially during the 90s. All aspects of the period have been explained and a brief evaluation has been made on it by the literature review method. At the end of the study, it has reached the conclusion that to control the effects of the EU and the USA on Armenian and Turkish relations, Turkey must develop long-term actions in accordance with the World conjuncture with the energy, stability and the balance of Russia and china politics.

Key Words: Turkey, Armenia, Diaspora, The European Union, The United States.

JEL Codes: F50, F59

1. GİRİŞ

Türkiye ve Ermenistan Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkmış, savaş esnasında yaşananlara binaen günümüze kadar uzanan sorunlar yaşamış iki ülkedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Ermeni çetelerinin çıkardığı isyanlar neticesinde devletin uyguladığı Tehcir Kanunu sonraki yıllarda ortaya çıkan sorunların temelini oluşturmuştur. 90'lı yıllarda Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Tehcir Kanunu bazı çıkar gruplarının ve dış güçlerin de etkisi ile bir tür 'soykırım' kanunu gibi lanse edilmiştir. Birçok ülkede kabul gören bu olay iki ülkenin ilişkileri açısından sorunlu bir başlangıca neden olmuştur. Kendi ülkelerinde tek taraflı olarak bilgilendirilen ülkelerin kamuoyunda soykırım iddiaları oldukça kabul görmüştür. Bütün bu gelişmeler neticesinde Türkiye sözde soykırımı kabul etmeye zorlanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Batı'nın bir ileri karakolu pozisyonunda olan Türkiye o dönem Ermenistan ile yaşadığı sorunlar konusunda destek görmüş en azından sorunun manşetlere taşınması önlenmiştir. Ancak Sovyet Bloğunun yıkılması ve ardından batının kapitalist serbest piyasa ekonomisinin tüm dünyaya yayılması ile sonrasında yaşanan problemlerin temeli atılmıştır. Daha sonra gerek özellikle süper güç ABD'de gerekse bazı Avrupa ülkelerinde oldukça güçlü olan Ermeni diasporası yüzünden AB ve ABD'nin Türkiye ve Ermenistan ilişkilerine etkisi oldukça büyük olmuştur. ABD'nin süper güç olması Ermeni milliyetçilerinin Türkiye'ye baskı yapma hedeflerini gerçekleştirmeleri için önemini artırmıştır. ABD bölgede enerji hatları üzerinde Rusya'ya karşı istikrarlı bir alan ve büyüyen Çin tehdidine karşı bir zemin oluşturmak amacı ile her iki ülkenin de işbirliği içerisinde olmasını destekleyen uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. SSCB'nin

dağılmasından sonra ABD bu bölgede stratejik bir konuma sahip olmak için Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Zira AB'nin de öncelikli meselesi bu bölgede siyasi istikrarın sağlanması olmuştur çünkü ABD ile çıkarları ve çekinceleri aynıdır. Bölgesel istikrar, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi ve çevresel güvenlik bu bölgede AB açısından oldukça önemlidir. Özellikle Kafkasya'da söz sahibi olma ABD için oldukça önem arz etmektedir. ABD'nin Rusya'ya karşı enerji hatlarını ve askeri üs noktalarını garanti altına alma çabası açısından Ermenistan ve Türkiye iki önemli ülkedir. Enerji kaynakları açısından Rusya'ya bağımlı kalmak istemeyen AB için de aynı nedenlerden dolayı bölgede Ermenistan ve Türkiye'nin önemi büyüktür. Dolayısı ile büyük güçler için bölgede istikrarlı ilişki kuran Türkiye ve Ermenistan'ın varlığı gereklidir

İki ülke arasındaki ilişkilere etki eden diğer bir faktör ise diaspora faktörüdür ve diaspora diğer güçler kadar ılımlı yaklaşmamaktadır. Günümüzde en çok ABD ve Kanada'da varlığını sürdüren Ermeni diasporası bütün dünyada 1915 olaylarını bir soykırım gibi lanse ettirecek ekonomik ve siyasi güce sahiptir. Bütün bu çalışmaların amacı Türkiye'nin uluslararası arenadaki imajına zarar vererek, Türkiye üzerinde yoğun bir siyasi baskı kurmak olmuştur. Özellikle Türkiye'nin AB üyelik sürecinde bu hamlelerin yapıyor olması hem bu sürece sekte vurmak hem de Türkiye'nin önemli dış politika hamlelerine engel olmaktır. Daha sonraki aşama ise Türkiye'den tazminat talep etmek olmuştur ve hatta bazı açıklamalarda Doğu Anadolu'dan toprak taleplerini dile getirmişlerdir.

Türkiye ile Ermenistan arasında 1990'lardan 2000'lere kadar olan süreçte dört temel problem vardır. İlk problem iki ülke arasında sağlam diplomatik ilişkiler kurulamamasıdır. Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olsa da, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Doğu Anadolu'nun "Batı Ermenistan" olarak adlandırılmasını toprak bütünlüğünün tanınmaması olarak kabul ettiğinden iki ülke arasındaki sağlam diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. (Mirzoyan, 2010:67). İkincisi iki ülke arasındaki sınırın kapalı olmasıdır. 1993 yılında Ermenistan'ın Karabağ dışında kalan bir Azerbaycan bölgesi olan Kelbecer'i işgal etmesi üzerine Türkiye, sınırı kapatmıştır. Üçüncüsü, Türkiye ile Ermenistan arasındaki en önemli sorunlardan biri 1915 olaylarıdır. Türkiye 1915 olaylarını 'tehcir' olarak adlandırırken Ermenistan'ın soykırım diye adlandırdığı bu olayı sürekli olarak uluslararası camianın gündemine getirmesinden oldukça rahatsız olmaktadır. Diğer bir mesele ise Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk günden bu yana uyguladığı yayılcı politika ve savaş yanlısı tavırları olmuştur. Ermenistan'ın Karabağ ve Kelbecer bölgesini işgal etmesi hatta tarihe

Hocalı Katliamı diye geçen büyük katliamlara imza atması Türk yetkililerin Ermenistan'a karşı sert bir tavır takınmasını gerektirmiştir.

Ermenistan'da 2000'li yıllara gelindiğinde devlet başkanlığı değişmiş, iki devletin de dış politikalarında ciddi değişimler olmuştur. Ermenistan'da Koçaryan, Türkiye'de Ak Parti dönemi olan bu dönemde iki ülke arasında öncelikle ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, bu sayede siyasi ilişkilerin de gelişeceğine inanılmış ve ilişkiler normalleştirilmeye çalışılmıştır.

2. 1990'LI YILLARDA TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1990 yılında Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Sovyetler Birliğinin dağılması ve sonrasında ortaya çıkan yeni devletler sistem içinde yalnız kalmışlardır. Ancak Dünya savaşından sonra benimsenen sömürgecilik faaliyetleri 20.yüzyılda daha modernize hale gelmiş olarak varlığını sürdürmekteydi. Yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler emperyalist devletler tarafından daha çok jeopolitik ve jeostratejik konumları açısından önemsenmekte ve üzerlerinde paylaşımlar konusunda pazarlıklar gerçekleşmekteydi. Uluslararası sistemde güçlü bir müttefike sahip olmak isteyen güçsüz veya potansiyellerinin farkında olmayan yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletler, güçlü devletlere sağlayacakları üslerle modern sömürüler haline gelmekteydi (Şimşir, 2005:393).

21 Eylül 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında Türkiye,16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımış ve bağımsızlığının ardından ekonomik problemlerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımlarda bulunmuştur. Bu süreçte Türkiye üzerinden Ermenistan'a insani yardım malzemesi göndermek isteyen devlet ve uluslararası aktörler de mevcuttur (Şimşir, 2005:394).

Bu olumlu gelişmelere rağmen Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinin 11.madesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesine yer verilmesi ve Ermenistan Anayasası'nın 13.maddesinin 2.paragrafında Ermenistan iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars ve Gümrü Antlaşmasının yürürlükte olmadığını iddia etmiştir. Hatta Devlet armasında Ağrı Dağı bulunmaktadır. Ermenistan ile ilişkilerin normalleşebilmesi için Ermenistan'dan daha çok çaba sarf eden Türkiye'nin çabaları sonuçsuz kalmıştır. Örneğin Türkiye'nin kurucularından biri olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütüne Ermenistan davet edilmiş, ancak cevap alınamamıştır. Ermenistan'ın öncelikle iyi komşuluk ilişkilerine bu denli kayıtsız kalması iki ülke arasında diplomatik ilişkiler

kurulmasına engel olmuştur.(TC Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi) Bu yıllarda birçok ülke ve eyalette Tehcir kanununun soykırım olarak kabul edilmesi iki ülke arasındaki sorunların daha da büyümesine neden olmuştur. Diasporanın Türkiye'ye karşı bütün ülkeleri yanına alma çabası sonuçsuz kalmamış, Türkiye'ye bölgesel olarak yakın devletlerin yanında Arjantin ve Uruguay gibi uzak ülkeler de Ermeni diasporasının yanında yer alarak soykırım iddialarını kabul etmişlerdir. Hatta her yıl 24 Nisan 'da sözde soykırımı kınayan törenler gerçekleştirmişlerdir(Boyacıoğlu, 2005:43).

Ermenistan 21 Eylül 1991'de bağımsız hale geldiğinde Türkiye bu bağımsızlığı tehdit olarak algılamamıştır. Aksine SSCB'nin dağılması bölge için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Karabağ sorunu ve Azerbaycan faktörü nedeniyle kamuoyunda oluşan Ermenistan karşıtı tutma karşın Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını memnuniyetle karşılamıştır. Bölgede yerel çıkarları ön planda tutacak ve işbirliğine önem verecek Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan gibi ülkelerin ortaya çıkmış olması bölgesel olmaktan çok küresel hedefler peşinde koşan SSCB'ye tercih edilmiştir. Ayrıca Rusya ile doğrudan sınır bağlantısı kesilen Ankara bu durumdan oldukça hoşnut olmuştur. Türkiye Ermenistan'a 1998 Depreminde yine yardım göndermiş ve iyi niyetini ispatlamıştır(Laçiner, 2005:211).

1991 yılında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Vural Ermenistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş çatışma değil iş birliği temelli ilişkiler geliştirmek istendiğine dair mesaj vermiştir. Volkan Vural ve Ermenistan lideri Ter-Petrosyan arasında geçen görüşme son derece kapsamlı olmuş, bu görüşmelerden sınır ticaretinin başlatılması, iki ülke arasındaki karayolu bağlantısının kurulması, direkt hava yolu bağlantısının gerçekleştirilmesi gibi işbirlikçi kararlar alınmıştır. Her iki devlette bu görüşmelerde her türlü ticari, ekonomik ve kültürel iş birliğine açık olduklarını vurgulamışlardır. Ermeni saldırılarının Karadağ'da devam ettiği bir süreçte Türk kamuoyundaki Ermeni karşıtı havaya rağmen Türkiye ilişkileri sağlam kurmak için çaba göstermiştir (Bal, 1991:412).

Eylül 1991'de Türkiye bölgedeki hareketliliğin üzerine Orta Asya ve Kafkasya'ya heyetler yollamıştır. Bu heyetler Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerin yanında Ermenistan'ı da ziyaret etmişlerdir ve bu oldukça anlamlıdır. Bu Türkiye'nin sağlam ilişkiler kurmak istediğinin bir işaretidir. Mustafa Aydın'ında ifade ettiği gibi bütün tepkilere rağmen Türkiye Ermenistan'ı desteklemekte, bağımsızlığını tanımaktadır(Aydın, 2001:407). Bu süreçte unutulmamalıdır ki Türk Dış İşleri

Bakanlığı Ermenistan aleyhine oluşmuş güçlü bir kamuoyu ile karşı karşıyadır. Öyle ki bazı çevreler Türk askerinin bir an önce Karadağ'a müdahale etmesini istemektedirler.

Bilindiği gibi Ermenistan kurulduğu ilk günden beri ekonomik dar boğazın içine girmiştir. Bu yüzden Ankara üzerindeki lobisini arttırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türk iş adamlarını 1992'de Ermenistan'a davet etmiş, Trabzon Limanı'nın Ermenistan tarafından kullanımı konusundaki talepler Türkiye'ye iletilmiştir.(Laçiner, 2005:212). Ağustos 1992'de ise Müsteşar yardımcısı Bilgin Unan Erivan'a bir ziyarette bulundu. Yine aynı yıl Müsteşar yardımcısı Bilgin Unan başkanlığında bir heyet Erivan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, görüşmeler sonucunda Türkiye AB'den gelecek olan buğday yardımının Ermenistan'a geçişinde kendi topraklarının kullanılmasını kabul etti. Türkiye üzerinden Ermenistan'a giden buğday yardımının miktarı 100.000 tona ulaştı(Lütem, 2003:283). Aynı çerçevede Azerbaycan'ın Ermeniler ile askeri çatışma içinde olduğu ve ülkeye ambargo uyguladığı düşünülecek olursa Türkiye'nin bu politikası Azerbaycan'ın ambargosunu kıran cinstendi (Laçiner, 2005:211).

25 Haziran 1992'de Karadeniz kıyısı olmamasına karşın Ermenistan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne kurucu üye olarak kabul edilmiş ve Türkiye bu sürece öncülük etmiştir. Türkiye'nin inisiyatifleri ile bu örgüte Ermenistan'ın yanında Yunanistan'ın da davet edilmesi söz konusu dönemde Türkiye'nin sorunları minimuma indirmek için iş birliği fırsatları oluşturmaya çalıştığının kanıtıdır. Bu davetin Ermenistan için önemi büyüktür. Türkiye ve Azerbaycan ile diyalog için önemli konu uluslararası arenada onun tanınmasını güçlendirecek uluslararası örgütlere üyeliktir. Nitekim tüm Karadeniz bölgesi ülkeleri ile aynı örgütte söz sahibi olmak Ermenistan'ın bağımsızlığını güçlendirmesi adına önemli bir adım sayılabilir. Bu nedenle Ermenistan bu daveti memnuniyetle kabul etmiştir.

SSCB'nin yıkılma döneminde Türkiye Başbakanı olan Yıldırım Akbulut, Türkiye'nin SSCB'nin iç işlerine karışmayacağını fakat Dağlık Karabağ'da olan katliama da sessiz kalamayacağını ifade etmiştir. Buna karşın Türkiye iç meselelere karışmaması konusunda üstü kapalı bir biçimde uyarılmıştır. Ocak 1990'da Türkiye ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki önemli bir sınır olan Sadarak'ta Ermeniler tarafından kuşatılmıştır. Her şeye rağmen soğukkanlı bir tutum benimseyen Türkiye bölgedeki Rus Askeri gücü azalınca bu bölgede kendisine bir hareket sahası oluşturabilmiştir.

Bütün bu gelişmelerin Karabağ'da çatışmaların yoğun olarak sürdüğü bir dönemde olduğu; örneğin Şubat 1992 de Hocalı katliamının yaşandığı ve Türkiye'de siyasi partilerin Ermenistan'a karşı askeri müdahale çağrısında bulunduğu bir dönemde yaşandığı hatırlanacak olursa, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye ne kadar önem verdiği ve nasıl bir gayret içinde yer aldığı anlaşılabilir. Türkiye'nin Ermenistan'ın kurulduğu ilk günden beri var olan dostane yaklaşımına rağmen Ermenistan Parlamentosu 23 ağustos 1991'de kabul edilen bağımsızlık bildirgesinin 11. Maddesinde "Ermenistan Cumhuriyeti 1915'te Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da işlenen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için çaba gösterecektir." ifadesi yer almıştır. Anayasa da bu bildiride belirtilen bütün hedefler ve istekler kabul edilmiş, aynı ifadeler bir hedef olarak anayasal zemine oturtulmuştur. Aynı çerçevede 1991 yılında Ermenistan parlamentosu Kars Anlaşması ile çizilen sınırın tanınmadığını açıklamıştır. Bu açıklama bardağı taşıran son damla olmuş, Türkiye Ermenistan'a iki ülke sınırını tanıdığını bildirmedikçe Ermenistan ile diplomatik ilişki kuramayacağını bildirmiştir. Özetle Ermenistan Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlamış, uluslararası arenada Türkiye'yi soykırım suçuna mahkûm etmek için elinden geleni yapacağını anayasal bir hedef olarak ortaya koymuş, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinden 'Batı Ermenistan' olarak bahsetmiştir. Ayrıca Azerbaycan topraklarını kendisine dâhil etmek için Hocalı gibi bölgelerde sivil katliamlar gerçekleştirmiştir. Buna karşı Türkiye'nin yaptığı tek şey diplomatik ilişkileri kesmek olmuştur(Aslanlı, 2015:89).

Bütün bunlara rağmen Türkiye Ermenistan ile olan ilişkilerini tamamen koparmamıştır. Ancak 1992 yılının sonuna doğru Ermenistan ve Azerbaycan ile aynı anda ilişkilerin zorluğu kendisini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Türkiye bu nedenle Ermenistan'a yapılan yardımları yavaşlatmak durumunda kalmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a olan saldırıları Karabağ'da aşar duruma geldiğinde Türkiye Nisan 1993'ten itibaren insani yardımlarda dâhil olmak üzere Ermenistan'a her türlü yardımın sevkiyatını durdurmuştur. Bu karar Ermenistan ve Ermeni diasporası tarafından şiddetli bir propaganda malzemesi olarak kullanılarak Türkiye Ermenistan'ı açlığa mahkûm eden ülke haline gelmiştir. Oysaki bu dönemde Ermeni güçleri Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini işgal altında tutmaktadır ve yapılanların eski Yugoslavya'da yaşananlardan farkı yoktur. Burada ilginç olan şudur ki; Sırbistan yaptıkları nedeniyle ekonomik ve askeri ambargo ile cezalandırılırken Türkiye'nin Ermenistan'a yapılan yardımları kesmesi Batı tarafından oldukça eleştirilmiştir. Oysaki Türkiye'nin uyguladığı bir

takım kararlar ve gecikmeler Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı oldukça cesaretlendirmiştir(Çelikpala, 2010:18).

12 Mayıs 1994 tarihinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkese varılsa bile sorun o günden bu güne hala bir çözüme kavuşmamıştır ve Türkiye bazı şartlar getirerek Ermenistan'ın bunları yerine getirmemesi halinde diplomatik ilişki kuramayacağını açıklamıştır. Ancak çatışmanın sona ermesi ortamı yumuşatmış, Ter-Petrosyan'ın Türkiye'ye dönük ılımlı mesajları da bazı adımların atılmasını mümkün kılmıştır. Bu adımlar arasında Taşnaklar'a karşı takındığı sert tutum ve soykırım iddialarını gündemde tutmama gayreti en çok dikkat çekenleridir. H-50 hava koridorunun Türkiye üzerinden tekrar uluslararası hava trafiğine açılması bu adımlardan biridir. Şüphesiz Türkiye'yi Ermenistan ile görüşmelere zorlayan bir diğer unsur da ABD ve AB faktörüdür. Özellikle ABD Türkiye üzerinde baskı kurarak Ermenistan ile ilişkisini normalleştirmesini ve insani yardımların geçişine izin vermesini istemiştir. Bu konuda ABD baskısı o kadar artmıştır ki Ekim 1192 de kabul edilen, yardıma ihtiyacı olan devletlere insani yardımın ulaşmasını engelleyen devletlere karşı Amerikan yardımını durduran İnsani Yardım Koridoru Yasasına Türkiye'nin dâhil edilmesi yönünde talepler dahi gündeme gelmiştir(Bal, 1991:412).

Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin çabaları takdire şayandır. Ermenistan'ın uluslararası sisteme entegre olabilmesi için her türlü çabayı destekleyen Türkiye, Azerbaycan ile olan sorunların bir an önce çözülmesini isteyen taraflardan biri olmuş, hatta bu konuda arabuluculuk rolü oynamak istemiştir. Türkiye'nin çabalarını görmezden gelen Ermenistan ilişkileri güçlü bir zemin üzerine oturtamamıştır. Ermenistan bağımsız olduktan sonra bölgede güçlü bir devlet olmanın yollarını aramak yerine toprak peşinde koşmuştur. Sonuçta bundan zararlı çıkan da kendisi olmuştur. Eski SSCB ülkelerine göre nispeten daha zengin olan Ermenistan kısa sürede dünyanın en fakir ülkeleri arasına girmiştir. Karabağ çatışmaları ve komşular ile yaşanan gerginlikler nedeniyle dış yatırımlar da gelmemiş ve ulusal sanayi çökmüştür.1995-1999 yılları arasında Ermenistan'a gelen dış yatırım kişi başına 30 dolar civarında iken, bu rakam Macaristan gibi ülkelerde 100 doları aşmıştır. Ulaşım konusunda da büyük problemler yaşayan Ermenistan içe kapalı, bölgede Rusya'dan başka dostu olmayan bir ülke haline gelmiştir(Freinkmen,2000:6).

3.TER-PETROSYAN DÖNEMİ

Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olan Ter-Petrosyan 1968'de Erivan Devlet Üniversitesi Doğu Çalışmaları Bölümü'nü bitirdi. Kendisi Ermenistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Ermeni Ulusal Hareketi'nin lideriydi. Ağustos 1990'da Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyet Başkanı oldu ve 1991 yılında bağımsız Ermenistan'ın ilk devlet başkanı olarak dış politikaya yön verdi. Bu dönemde Kafkasya'da Ermenistan'ın özel bağlarının olduğu Rusya'nın dışında diğer iki bölgesel güç Türkiye ve İran ile ilişkileri geliştirme ve denize kıyısı olmayan Ermenistan'ın bu açığını bölgesel işbirlikleri ile telafi etme politikası izlemeye çalıştı(Kasım, 2012:25). Böyle bir politika Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacağı için Ermeni Ulusal Hareketi ile aynı çizgideydi. Bunun yolu Türkiye dâhil diğer ülkelerle iş birliğinden geçiyordu. Ter-Petrosyan Ermenistan Komünist partisi ve Devrimci Federasyonu'nun Ermenistan için önerdikleri çözümlere katılıyor, Rusya'ya olan bağımlılıktan rahatsızlık duyuyordu (Astourian, 2000:26). Bu dönemde Ermenistan'ın komşuları ile ilişkilerini normalleştirmek amacı ile çalışmalar yapan Ter-Petrosyan Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye olan Ermenistan ekonomisinin gelişmesi için gerekli gördüğü Hazar petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında Ermenistan'ın transit ülke olmasını arzuluyordu(Libaridian, 2001:15). Ancak Ter-Petrosyan dış politika stratejilerini uygulayamadı çünkü o dönemde devam eden Dağlık Karabağ sorunu mevcuttu. Ter-Petrosyan her ne kadar çatışmalar da bir taraf olmadığını iddia etse de Dağlık Karabağ yönetiminin Ermenistan'ın desteğini almadan çatışmaları sürdürmesi mümkün değildi.

Azerbaycan topraklarına yönelik Ermeni saldırılarının sürmesi Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinin normalleşmesini imkânsız kıldı. Ter-Petrosyan Dağlık Karabağ'da Ermeni işgallerini önlemek ve sorunu çözmek için çaba sarf etmedi ya da girişimleri engellendi. Ağustos 1993 te Ter-Petrosyan hem Ermenistan hem de Karabağ parlamentolarında milletvekili olan Serge Sargisyan'ı Savunma Bakanı olarak atadı. Sargisyan Karabağ Savaşında rol alan biri olduğu için onun bakan olarak atanması aslında Ermenistan'ın bu sorunda rol aldığını gösteriyordu(Bal, 2004:400).

Dağlık Karabağ çatışması Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmasına engel oldu. Hatta bu bağımlılık daha da arttı. Ermenistan'daki Rus askeri üstleri kalıcı hale geldi. Bunun yanında Ermenistan 1992 Taşkent Ortak

Güvenlik Antlaşması'na taraf oldu ve 30 Eylül 1992'de yapılan ikili anlaşmayla Ermenistan Türkiye sınırına Rus askerleri yerleşti (Cafersoy, 2001:18). Dağlık Karabağ çatışması İran ile olan ilişkileri de olumsuz etkiledi çünkü İran mülteci kaygısı ile baş başa kaldı. Hem mülteci sorununu en aza indirmek hem de çatışmanın bir an önce son bulması için arabuluculuk girişiminde bulunan İran'ın çabası Ermenistan'ın işgallerine devam etmesine engel olamadı(Maharramazadeh, 2006:45).

Ter-Petrosyan'ın dış politikasında ABD ile ilişkilerde önemli bir rol oynamasına rağmen diaspora ile Ter-Petrosyan yönetimi arasındaki gerginlik ve özellikle Taşnaklar'ın ABD'deki faaliyetleri nedeniyle Ter-Petrosyan ilişkilerde istediği adımları atamadı. Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra diaspora partileri adıyla anılan partiler Ermeni Devrimci federasyonu(Taşnaklar), Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ermeni Liberal Demokrat Parti adıyla bilinen Ramkavar Ermenistan'ın dış politikasında aktif olmaya başladılar. Taşnaklar'ın başını çektiği bazı diaspora örgütlerinin Ermenistan için önerdiği dış politika çizgisi Ter-Petrosyan'ın dış politika analizi ile çelişiyordu. Özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde uzlaşmaz bir tavır takınan Taşnaklar ile Ter-Petrosyan arasında yaşanan gerginliğin sonucunda Ter-Petrosyan Taşnaklar'ın Ermenistan'da faaliyet göstermesini yasakladı. Taşnaklar ise ABD de Ermenistan aleyhine yıpratıcı faaliyetlere devam ettiler(Maharramazadeh, 2006:47).

Dağlık Karabağ Bölgesinde çatışmalar 1994 yılında imzalanan ateşkes sayesinde son buldu. AGİT çerçevesinde hız verilen barış sürecinde Ter-Petrosyan hem diaspora destekli muhalefetin hem de Dağlık Karabağ Ermeni yönetiminin kışkacında kaldı. Bu süreçte Ter-Petrosyan üzerinde güçlü bir muhalefet oluştu ve asıl kriz barış döneminde yaşandı. Çelişkili bir biçimde Ter-Petrosyan yönetiminin Karabağ Politikası Türkiye ile olan ilişkileri olumsuz etkilerken uzlaşmaz bir politika anlayışı olan Taşnaklar AGİT'in barış önerilerinin Ermenistan tarafından kabul edilmesine karşıydılar. Bu noktada Ter-Petrosyan yönetimi üzerinde diaspora destekli bir baskı oluştu.1997 yılında AGİT Minsk grubunun yaptığı öneriler arasında işgal edilen topraklardan çıkmak ve mültecilerin ülkelerine dönmesi vardı. Bu öneriye şiddetle karşı çıkan diaspora destekli muhalefet yüzünden Ter-Petrosyan 1998'de istifa etmiştir(Kasım, 2009:27).

Ter-Petrosyan Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmeye önem verdi ancak Ermenistan'daki aşırı milliyetçi ve Türk düşmanı kesimler iki ülkenin

yakınlaşmasını hiç istemediler. Bu kesimlerle anlaşabilmek için Türkiye Ermenistan'a talep ettiği 10.000 ton kadar buğdayı gönderdi. Türkiye bu politika ile Türkiye aleyhtarı Dış İşleri Bakanı'nı istifa ettirmeyi başarmıştır. Daha sonra yine iki ülke arasında 300 milyon kilovatlık elektrik satışı konusunda mutabakata varılmıştır. Bu şekilde Türkiye Bakü ve Erivan arasındaki ilişkileri olumlu yönde geliştireceğini düşünmüştür. Ancak hem Azerbaycan yönetiminden hem muhalefet partilerinden bu konuya tepkiler gelmiştir. Yine de Türkiye sert tutumlara ve anti-barışçıl tavırlara rağmen 1992-93 kışı boyunca Ermenistan'a yardım etmiştir. Hatta Türkiye'nin bu tavrı Azerbaycan'ı mutsuz etmiştir.

Ermeniler başka bir Azeri toprağı olan Kelbecer bölgesine yine bu yıl saldırmışlardır. Bu tavır karşısında Türkiye'de sert bir tavır takınarak, işgaller konusunda hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Azerbaycan'ı asla yalnız bırakmayacağını açıklayan Türk hükümeti 3 Nisan 1993 yılında aldığı kararla Ermenistan'a giden insani yardımların sınırlarından geçişini durdurmuştur. Hatta Ermenistan sınırına askerlerini konuşlandırarak, ordusunu da alarma geçirmiştir. Türk hükümeti Ermenistan'a askeri müdahaleyi devre dışı bırakmış değildir. Ermenistan'da Türkiye'nin askeri müdahalesine karşı askeri birliklerini güçlendiriyordu. Bütün bunlardan hiç etkilenmeyen Dağlık Karabağ Ermenileri burada işgallere ve katliamlara devam ediyor, Goradiz gibi birçok kasabayı ele geçiriyordu. Bu gelişmeler olurken Türkiye'de BM Nezdindeki girişimleri ile Ağdam bölgesinin boşaltılmasını sağlamıştır.

Anlaşılabileceği üzere kurulduğu ilk günden beri Ermenistan ile Türkiye'nin ilişkileri oldukça gergin geçmiştir. Bu gerginlik 1996 yılına kadar devam etmiştir. Rusya'nın Çeçen Savaşı'nda bölgede kontrolü sağlayamamasından dolayı Ermenistan ona karşı güvenini yitirmiş ve Türkiye'ye yaklaşmıştır. Ermenistan'da 1996 yılında yapılan Başkanlık seçimlerinden sonra Başkan Ter-Petrosyan aşırı milliyetçi ve Türkiye Aleyhtarı Taşnak Partisi'ni kapatmıştır. Ayrıca sözde soykırım iddialarını da iki ülke arasındaki ilişkilerde bir koz olarak kullanma çabasından biraz olsun vazgeçmiştir.

Türkiye Mayıs 1997'de AGİT Minsk Grubu'nun taraflara sunduğu 'Toptan çözüm Planı'nı desteklemiştir. Bu plan kapsamında yurtlarından olmuş Azeriler'in işgal edilmiş bölgelere geri dönmeleri karşılığında uygulanan abluka da kaldırılacaktı. Amerikalı yetkililer bu plan için Türkiye'den destek aldılar. 21 Kasım 1997 tarihinde Bakan Andican Türk-Ermeni ilişkilerinin düzelmesini Ermenistan'ın toptan çözüm planını kabul etmesine bağlıyordu. Cumhurbaşkanı

Aliyev'in ABD Başkanı Clinton'la görüşmesinin ardından Ermenistan'ın da ABD Yönetiminin de Dağlık Karabağ sorununa bakışının değiştiğini, Ter-Petrosyan'ın ABD baskısı sonucu fikrini değiştirdiğini ifade etmiştir. Andican'a göre Türk-Ermeni ilişkilerinde normalleşmenin göstergeleri şu şekilde olacaktır: Sınır ticareti ve sınır kapılarının açılması.(Oran,2002:203)

Ter-Petrosyan'ın başkanlığı döneminde en fazla karşılaştığı sorun Ermenistan'ın olağandışı faktörlerden arındırılması ve uluslararası sistemin normal bir üyesi haline gelmesi sorunu olmuştur. Ermenistan bu dönemde bölgesel ve küresel güçler içerisinde kendine yer edinmeye çalışmış ancak bu konuda oldukça zorlanmıştır. Kafkasya'da dengeleri Türkiye ve diğerleri diye belirleyen Ermenistan reel dengelerin aslında böyle olmadığını görmüş ve bunu kabul etmekte zorlanmıştır. Oysa Kafkasya'da dengeler ABD-İran, ABD-Rusya, Türkiye-İran, Türkiye-Rusya, Gürcistan-Rusya, Azerbaycan-İran, Azerbaycan-Rusya, Türkiye-İran arasında olan karşıtlıklar ve rekabetlere dayanıyordu. Kendisi soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirmeme ve Türkiye ile ilişkileri geliştirme çabaları içine girmiştir. Ancak 1998 yılına kadar süren Ter-Petrosyan dönemin de de gerek diasporanın etkileri gerekse Karabağ Sorunu nedeni ile ilişkiler gelişmemiştir. Denize kıyısı olmayan Ermenistan için Batı'ya açılan kapı durumunda olan Türkiye ile ilişkileri geliştirmek Ermenistan'ın ekonomik ve politik istikrarı için gerekli bir unsurdur. Bütün bunlara rağmen Petrosyan döneminde gergin seyreden ilişkiler Ermenistan'ı Rusya'ya bağımlı hale getirmiş, egemenliğine zarar vermiştir.

4. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN AB AÇISINDAN ÖNEMİ

ABD'nin Orta Asya bölgesindeki politikaları uzun yıllar boyunca coğrafi uzaklıktan kaynaklanan zorluklar yüzünden pasif durumda olmuştur. Ancak özellikle enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılık AB'yi Kafkasya ve Orta Asya'da daha proaktif bir rol oynamaya teşvik etmiştir(Kawalski,2007:55).AB Türkiye ve Ermenistan'ın yakınlaşmasından büyük faydalar beklemekte bu nedenle süreci hevesle desteklemektedir. AB gerek kıta içerisindeki diaspora gerekse Avrupa'nın kendi menfaatleri sürecin desteklenmesini dikte etmektedir. Peki, Türkiye-Ermenistan yakınlaşması ya da ilişkilerin normalleşmesi AB'ye ne fayda sağlayacaktır? Bu kazanımları dört ana temelde açıklamak mümkündür.

Öncelikle enerji arz güvenliğinden bahsetmek gerekir. Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi Türkiye açısından Gürcistan'daki çatışmalardan dolayı güvensizleşen bölgeye istikrar getirmek için ortaya attığı Kafkasya İstikrar ve

İşbirliği Platformu(KİİP) girişimini destekleyen bir unsurdur. Bu platform ancak tarafsızların uzlaştığı bir ortamda hayat bulabilir. Hazar Denizinden Akdeniz'e ulaşan enerji koridorlarında Gürcistan tekeli kırılmak ve Türkiye'nin bu koridorda yer alması açısından bu girişim oldukça önem arz eder. Matthew Bryza'ya göre "Kafkaslarda Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye birbirine bağlıdır. Türkiye sorunları çözerse Rusya'nın müdahalesinden sonra güvensiz hale gelen enerji hattında Ermenistan üzerinden yeni bir koridor açılmış olur, herkes bu durumdan kazançlı çıkar. Bu yakınlaşma ABD Ve AB için enerji kaynağı olan bir bölgeye açılan yeni kapıda istikrar anlamına gelmektedir"(Bryza, 2017:3).

Bu açıdan bakıldığında AB için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi ve sınır kapılarının açılması oldukça önemlidir. Ermenistan'ın dünyaya açılması Nabucco Projesi'ne dahil olmasını beraberinde getirecektir. Nabucco Projesi'ne dahil olacak bir Ermenistan AB'nin gaz tedarikinde Rusya'ya karşı gücünü pekiştirecektir. Güney Kafkasya'da istikrarsızlıkların son bulması AB'nin bölgede var olma ihtimalini de güçlendirecektir(Cabbarlı, 2006:25).

AB'nin Ermenistan politikalarında öncelik verdiği konular arasında; bölgesel istikrar, ekonomik ve siyasi serbestleşme, insan hakları ve çevre güvenliği vardı. Bölgesel istikrar ile ilgili en önemli konu ise Şüphesiz Karabağ Sorununun bir an önce barışçıl yollarla çözülmesiydi. Tarafların dönem dönem silah kullanma tehdidi Karabağ'ı hala Avrupa'nın önemli çatışma noktalarından biri olarak tutmuştur. Çeçenistan ve Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketlerle birlikte Karabağ tüm Kafkasya'da istikrarı bozmuş, bölgenin Avrupa ile olan entegrasyonuna zarar vermiştir. AB bu sorunun halledilmesi için Türkiye'ye büyük sorumluluklar düştüğünü tekrarlamış, hatta AP raporlarında Türkiye'yi üzerine düşeni yapmamakla suçlamıştır.(Laçiner,2005:236)

AB açısından dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Ermenistan'ın uluslararası politikaya dâhil olması neticesinde Azerbaycan'ın Rusya'ya yaklaşmasının önlenmesidir. Aksi takdirde Nabucco'ya büyük oranda doğal gaz tedarik eden Azerbaycan'ın Rusya ile birlikte hareket etmesinin olumsuz sonuçları büyük olacaktır. Öte yandan yıllardır farklı ülkeleri kışkırtan ya da ittifak kuran İran içinde durum değişecektir. İran yıllarca Türkiye ve Rusya'ya karşı yerine ve zamanına göre Ermenileri ya da Azerileri desteklemiştir. Bu hem bölgedeki gücünü koruyup geliştirmek, hem de daha önemlisi kendi içerisinde büyük nüfusa sahip olan Azerilerin isyan çıkarmalarına engel olmak için çok önemli bir dış politika olmuştur(Görgülü, 2008:12).Bölgede çözümü yakalayıp

dikkatlerini İran'ın kuzeyinde yaşayan Azerilere verecek bir Azerbaycan yine İran için ciddi bir tehdittir. Zaten İran'ın rejimini kuranların birleştirici bir ana unsur olarak kadim Pers kültürü yerine Ortadoğu'nun bir gerçeği olan çok etnik yapılı nüfus nedeniyle daha birleştirici bir unsur olan İslam dinini seçmeleri bu sebeptendir. Bu yüzden bölgede sağlanacak bir çözüm taraflardan biri olan İran'ın biraz daha pasifize olması ve Türkiye'nin İran karşısındaki bölgesel gücünü ve etkisini artırmasına sebep olacaktır.

Bir diğer neden ise Ermenistan'dan AB ye olan göç ve yasa dışı mal ve insan ticaretidir. Ermeni nüfus her ne kadar Türkiye'nin göz yumması ile yoğun olarak Türkiye de yaşıyor ve iş buluyor olsa da Avrupa ülkelerindeki diaspora nedeni ile Avrupa'ya göç edenlerin de sayısı artmaktadır. Bu yalnızca sosyal dengeleri bozması açısından değil, kemikleşmiş diasporanın gücüne katkı yaparak Avrupalı liderlerin istemedikleri politikaları uygulamak zorunda kalmaları açısından da önemli bir sorundur.

Bilmelidir ki, diaspora çözümsüzlükten güç almakta ve aslında süreci destekliyor gibi görünürken bile baltalamakta ve soruna taraf olan herkesi zor duruma sokmaktadır. Bu bölgede gittikçe güçlenen Türkiye imajı dikkate alındığında Avrupa için kaldırılmaz bir yükür. Ayrıca bölgede refahı yükselmiş, sorunlarına çözüm bulmuş ve her şeyden öte Türkiye ile bir sorunu kalmamış bir Ermenistan AB ye olan göçün azalmasına olanak sağlayacağı için çok önemlidir. AB için bir diğer önemli nokta ise Ermenistan'ın bakir bir pazar olmasıdır. Rusya kontrolünde ve sefalet içinde yaşayan Ermeni halkı gelir düzeyleri arttıkça ucuz iş gücü nedeniyle Avrupalı yatırımcıların ilgisini çekecek ve daha fazla iş imkânı bulabileceklerdir. Netice de Avrupa için durum budur. Türkiye'nin Ermenistan ile normal ilişkiler kurması AB için yeni fırsatlar demektir. Bu yüzden AB bu yakınlaşma sürecini gerekirse diasporanın arkasına saklanarak Türkiye'yi tehdit edecek kadar önemsemektedir.

Görülmektedir ki AB gerek enerji ihtiyacında güvenli bir alternatif rota, Gerekse yeni Pazar arayışında Türk-Ermeni ilişkilerini kullanmaktadır. AB bu konuda kendi çıkar ve hedeflerini yerine ve zamanına göre bazen Ermenistan ve diasporanın istekleri, bazense Türkiye'nin itiraz ve talepleri ardına gizleyerek ikili bir denge politikası izlemektedir. Bölge de etkin olmaya çalışan ABD ve Rusya gibi iki süper gücün varlığı ve AB'nin halen dağınık karar alma etkinliği oluşturamamış siyasi yapısı da dikkate alındığında izlenen bu politikanın rasyonel olduğu değerlendirilebilir. Zira AB'nin öncelikli hedefi enerji ihtiyacına söz

konusu iki gücü kışkırtmayacak şekilde bir alternatif çözüm bulmaktır. Bu sebeple Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler içerdiği risklere rağmen AB'nin her daim dahil olacağı önemli ve hassas bir konu olmuştur.

5.TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN ABD AÇISINDAN ÖNEMİ

ABD'nin 21.yüzyılı Amerikan Yüzyılı yapma projesinin en önemli bölümünü Kuzey Afrika ülkelerini içine alan, Anadolu'yu da kapsayarak bir koluyla İran üzerinden Pakistan'a uzanan Hindistan'a, diğer koluyla Kafkaslar üzerinden Orta Asya'nın bütününe kapsayarak Çin sınırına dayanan bir coğrafi bölgedeki 22 ülkenin siyasal ve ekonomik düzenini ABD'nin çıkarlarına uygun bir biçimde değiştirmek oluşturmaktadır. Soğuk Savaş boyunca ABD ve SSCB arasında devam eden iki kutuplu denge sona erince, ABD Rusya'nın eski gücüne kavuşup Orta Asya ve eski Slav coğrafyasını oluşturan Doğu Avrupa'da yeniden güçlenmesine engel olmak için bu bölgedeki devletler ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Yine bu bölgede ekonomik yardımların yanı sıra demokratikleşme hareketlerini de teşvik etmiştir. Güvenlik açısından da NATO bir çatı olarak kullanılmıştır. SSCB'nin dağılması üzerine ABD başlangıçta tüm askeri ve diplomatik ağırlığı nükleer silahların tek elde toplanmasına vermiş, Orta Asya devletlerinde demokrasi ve insan haklarının varlığını desteklemiştir(Kimura,2005:66).

Orta Asya bölgesi ABD'nin enerji güvenliği ve dünya hegemonyası algısı açısından son derece önemli bir konumdadır. Bu yüzden bölgedeki Amerikan ve Rus, Çin, İran'ın çıkarlarının çatışması ABD'yi bölgeyle daha fazla ilgilenmeye sevk etmiştir. ABD'nin küresel güç olmasından kaynaklanan zorluklar söz konusu bu çıkar çatışmalarından galip gelmek ve Orta Asya'da güçlü olmak konusunda ABD'nin bu parçasının denetimi altında tutmasını zorunlu kılmaktadır.

Dünyanın süper gücünün Kafkasya bölgesinde enerji ve güvenlik açısından menfaatlerine bakıldığında Ermenistan'ın güttüğü dış politikanın bu menfaatlerle uyumadığı oldukça açıktır. Ermenistan'ın kurulmasından sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Kafkasya devletleri arasında Rusya'nın bir zorlukla karşılaşmadan askeri üslerini konuşlandırdığı ülke olmuştur. ABD Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşana iç karışıklıklardan içten içe Ermenistan'ı suçlamıştır. Özellikle Azerbaycan topraklarında yaşanan çatışmalar ABD'nin bölgedeki politikalarına zarar vermiştir. ABD Ermenistan politikasıyla bu bölgede çıkan silahlı çatışmaları ve anlaşmazlıkları çözme çabasına girişmiştir. . ABD için diğer bir stratejik amaç ise Ermenistan'ın Batılı devletlerle olan

ilişkilerinin normalleşmesi ve sürece uyumlu hale gelmesidir. ABD Dağlık Karabağ Sorunu 'nu çözüme kavuşturamamıştır. Bunun en önemli nedeni ise Azerbaycan'ın ABD'yi tarafsız olarak görmemesidir. Ermeni lobisinin etkisiyle kabul edilen Özgürlükleri Destekleme Yasası Azerbaycan'ı mağdur duruma düşürmüştür. Ayrıca bölgede Azerbaycan üzerinde daha etkili olan başka bir ülke vardır ki o da Rusya'dır(Kantarci,2004:151).

Orta Asya'da Amerikan nüfuzunun genişlemesi ABD'yi yalnızca Rusya, Çin ve İran Karşısında değil, aynı zamanda batı ittifakı içerisinde yer alan fakat küresel teknelci piyasada rakipleri olan Japonya ve AB'ye karşı daha avantajlı hale getirmektedir. Bölgede Amerikan askeri varlığının artırılması ve Rusya'ya karşı da savunma gerekçelerini meşrulaştırmak ise politik ve ekonomik özelliklere değindiğimiz konunun üçüncü ayağıdır. Hegemon güçler için ekonomik, politik ve askeri güç kolay kolay ayrılmayacak sistematik bir yapı içerir. SSCB'nin dağılmasından sonra ABD stratejik konuma sahip Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

Bu stratejinin önemli unsurları arasında ülkelerin enerji zenginliklerinden faydalanmasını ı sağlayacak alternatif boru hatları çekmek, zor durumda olan ülkelere destek olacak insani yardımlar, modern siyasi yapıların geliştirilmesi için sivil toplum programları, nükleer ve kitle imha silahlarının kullanılmasını önleyici ortak girişimler ve iktisadi yenilikleri hedefleyen değişik kalkınma programları vardır. 1990'lı yıllarda Afganistan menşeli terörist grupların sebep olduğu güvenlik sorunları yüzünden ABD güvenlik yardımları sağlamıştır. Buna neden olan diğer bir unsur ise Orta Asya devletlerinin etnik çatışma, fakirlik işsizlik, baskıcı yönetimler ve dünyadan soyutlanmışlık gibi mühim sorunların tehdidi altında olmasıdır(Amanov, 2007:180).

Daha sonraki yıllarda Beyaz Saray'ın Orta Asya'daki ulusal güvenlik çıkarları da değişmiştir. Maddi yardımlar askeri iş birliği programları ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi konusunda ABD SSCB'nin dağılmasından beri kendini göstermiştir. Fakat 11 Eylül sonrası Orta Asya'da ABD'nin ulusal çıkarlarını tehdit eden bir takım unsurlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ABD kalıcı özgürlük operasyonunu yürütmek için bölge ülkelerinin yardımlarına ihtiyaç duymuştur. Bütün bunların yanında bölgede Afganistan gibi bazı devletlerin ABD için tehdit oluşturan terör unsurlarını desteklediklerine dair deliller mevcuttu. ABD'nin bu bölgede ilişkilerini daha iyi hale getirmesinin ve uzun vadeli refah ve istikrar için gerekli

siyasal ve ekonomik önlemlerinin alınmasına yardım etmesinin kendi ulusal çıkarları için önemli olduğu anlaşılmıştır(Cabbarlı, 2006:56).

ABD'nin Kafkasya politikasında Ermenistan'a atfettikleri ve yapılan ekonomik yardımlar Ermenistan'ın bölgedeki konumunun önemini yanında farklı gerçekleri de açığa çıkarıyordu. ABD'nin Ermenistan'a yaklaşımında ABD içerisindeki güçlü Ermeni lobisinin büyük rolü olmuştur. ABD'nin Kafkasya enerji kaynakları ve güvenlik açısından izlediği yola bakınca Ermenistan'ın bu strateji ile pekte uyumadığı görülmüştür.

Ermenistan bağımsız olduktan sonra, onunla birlikte bağımsız olan Kafkasya Devletleri içerisinde Rusya ile en yakın ilişkilere sahip olan ve Rusya'nın zorluk yaşamadan askeri üs bulundurduğu tek ülke olmuştur. ABD için önemli bir konumu olan Azerbaycan ve Gürcistan'ın istikrarsızlaşmasında da Ermenistan'ın rolü büyüktür. Özellikle Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan'ın uzlaşmaz politikası ve Azerbaycan topraklarının işgal altında olması ABD'nin desteklediği enerji projelerine sekte vurmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının açılmasını geciktiren bölgesel sorunlar Azerbaycan'ın Nabucco projesine karşı tepkili yaklaşmasına neden olmuştur. Toprak bütünlüğü sorunu bulunan ve ABD 'den bu konuda destek alamayan Azerbaycan Batıyla yakınlaşma noktasında ihtiyatlı olmaya çalışmaktadır(Okyar, 2017:1181).

Ermenistan'ın dış politikaları sonucu ile Rusya'ya bağımlı hale gelmesi İran ile de iyi ilişkiler içinde olması ABD'nin Kafkasya'daki çıkarlarına aykırıdır. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle iki komşusuyla problemleri olan Ermenistan'ın Gürcistan'a karşı irredentist bir politika izlemek için fırsat bulduğu takdirde nasıl bir tavır takınacağı bellidir. Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olduğu bir dönemde Gürcistan, Ermenistan için çok önemli bir konumda olduğundan Ermenistan bu ülkedeki Ermenileri kullanarak ikinci bir Karabağ oluşturma politikasına yönelememektedir. Ancak Gürcistan'daki Ermeni azınlık ABD'nin Kafkasya'daki müttefiki olan bu ülke ile Ermenistan arasında sorun oluşturabilecek bir durumdadır. Ermenistan'ın ABD'nin çıkarlarına aykırı olan iç ve dış politik yapısına rağmen ABD yönetimi Ermenistan üzerinde baskı kurmamakta hatta Azerbaycan topraklarının işgal altında olması gibi açıkça uluslararası hukuka aykırı bir durum bile ABD yönetimi tarafından uluslararası alanda Ermenistan'ı Batı çizgisine getirmek için kullanılmamaktadır(Kasım, 2009:34). ABD'nin Ermenistan politikasında önemli bir stratejik amacı olan

Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşmasına da yine ABD'deki diaspora kuruluşları ve onların Ermenistan'da desteklediği kuruluş ve siyasi partiler engel teşkil etmektedirler. Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşıp Rusya'ya olan bağımlılıktan kurulması ancak Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin normal hale gelmesi ile olur.

Daha önce de belirtildiği gibi özellikle Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde bir normalleşmenin sağlanması ve kara sınırının açılması Ermenistan'ı ABD'ye daha da yakın kılacaktır. Bu nedenle ABD yönetimi Türkiye ve Ermenistan arasında yakınlaşmayı desteklemektedir. Ancak neden ABD gibi güçlü bir ülke Ermenistan gibi Kafkasya'nın küçük bir ülkesinin dış politikasını neden etkileyememekte ve neden Ermenistan iç politikasında belirli bir ağırlığa sahip olamamaktadır? Bunun en önemli nedeni birçok ülkede olduğu gibi ABD'de etkin faaliyet gösteren Ermeni Diasporasıdır. Her ne kadar ABD yönetimleri diasporayı dengelemeye ve ABD dış politikasını ülkenin çıkarları doğrultusunda oluşturmaya çalışsa da kongreye sunulan tasarılar ve çeşitli düzeylerde çıkartılan kararlar sadece ABD'nin Ermenistan politikasına değil, ABD'nin Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerini de etkilemektedir. Samuel Huntington ABD'nin başını sıkça ağrıtan bu bağlamdaki sorunlara şu şekilde yorum getirmiştir: "Soğuk Savaş bittikten sonra ABD'nin ulusal çıkarlarının ne olduğu konusunda bir karışıklığın ortaya çıkmış ve ulusal çıkarların tespiti için önce bir ulusal kimliğin ortaya konulması gerekmektedir. Ulusal kimlik probleminden dolayı ABD'nin salt ticari ya da ulusal çıkarları koruyan bir dış politika karar verme sürecinde lobilerin etkisini azaltılması Kafkasya'daki etkinliğine de olumlu yansıtacaktır"(Huntington, 2001:108).

6.DIASPORANIN İLİŞKİLERE ETKİSİ

Günümüzde en kalabalık Ermeni topluluğu ABD ve Kanada'da bulunmaktadır. Bunları 350.000 rakamıyla Fransa diasporası takip etmektedir. ABD Diasporası aktifliğinin yanı sıra diaspora hayatının merkezi olması bakımından önemlidir. Önceleri İstanbul ve Tiflis'te faaliyet gösteren diaspora, 1915'ten sonra Paris ve Boston'da, 1950'li yıllarda Kahire ve Beyrut,1990'lı yıllarda ise Los Angeles'ta oldukça etkin olarak varlığını sürdürmüştür(Libaridian,2001:169).Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunana ABD'li misyonerlerin 1800'lü yıllarda Ermeni gençlerini eğitim amaçlı ABD'ye göndermelerıyla ABD diasporanın çekirdeği olmuştur. Daha sonra, esnaf, zanaatkâr ve köylüler göç etmişlerdir. Günümüzde ABD'de 800.000 ile 1.000.000 arasında Ermeni olduğu tahmin

edilmektedir(Kantarıcı,2005:73)Kurtuluş Savaşı esnasında da Maraş, Antep ve Urfa'da Fransızlarla birlikte hareket eden 120.000 kadar Ermeni 1921 Ankara Anlaşması'ndan sonra Fransızlara tarafından Suriye ve Lübnan'a götürülmüşlerdir(İlter,1995:73).

ABD'nin süper güç olması radikal milliyetçi grupların Türkiye'ye istediklerini yaptırma hedefinde ABD'nin gücünü önemli kılmıştır. ABD'de Başkanlık seçimlerinde adaylar Ermeni oylarına ihtiyaç duymuşlardır. Rum ve Ermeni lobilerinin etkisi altında olana Amerikan siyaseti Türkiye aleyhinde kampanyaları 'maliyetsiz kazanç 'olarak görüyordu. Türkiye'ye bir konuda mesaj verilmek istendiğinde, pazarlıklara ihtiyaç duyulduğunda Türkiye bu lobilerin faaliyetleriyle korkutulmaya çalışılmıştır. Öte yandan Ermeni lobisi ABD Başkanlarının 24 Nisan tarihinde yapacakları konuşmaya da özellikle önem vermişlerdir. Soykırım sözcüğünü yinelemeleri onlar için mühimdir. ABD başkanları kimi zaman 'trajik olay' 'katliam' kimi zaman da 'dehşet verici 'ifadelerini kullanmışlardır.

Uluslararası hukuka göre soykırım en ağır suç olduğundan soykırım iddiaları ve bunu tanıyan kararların bazı ülkelerin meclislerinde alınması bu ülkelerle Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde Ermeni soykırımı iddiaları iyice ortaya çıkmış ve süreci olumsuz etkilemiştir. Sözde soykırımın yaşandığı tarih olan 24 Nisan 1915'in 50.yıldönümünde baş gösteren yaygın propagandalar 1973-1985 yılları arasında terör olayları boyutuna taşınmıştır. Bu faaliyetlerin amacı uluslararası alanda iddiaların kabul edilmesini sağlayıp Türkiye üzerinde daha yoğun bir baskı kurmaktır. Ayrıca AB Üyelik süreci dâhil olmak üzere Türkiye'nin önemli dış politika hamlelerinin önüne geçmektir. Sonraki aşamada ise tazminat talepleri ve hatta toprak talebine kadar giden bir süreci başlatmak istediler. AB'nin konuya ilgisi ise 1987 yılına kadar gitmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasından sonra Avrupa Parlamentosu Ermeni Techir'ni soykırım olarak tanıyan bir karar almıştır. Kabul edilen bu metin Türkiye'nin de sözde soykırımı tanınmasını öngörmekteydi.(Laçiner,2005:34).

Kısaca Türkiye-AB ilişkilerinde en çok bahsi geçen Ermeni soykırımı iddialarıdır. Bu iddiaların Fransa, Almanya ve İsveç gibi ülkelerde kabul görmesi tek taraflı ve yanlış bilgilendirmelerden kaynaklanmaktaydı. Türkiye'nin AB üyeliğinin referandumuna sunulacağı Fransa'da Ermeni lobisi oldukça aktifti ve Ermeni lobisi iddiaları merkeze taşıyordu.

7.SONUÇ

Ermenistan ve Türkiye ortak geçmişe sahip iki ülkedir ancak kurulduğu ilk günden beri Ermenistan'ın yürüttüğü uzlaşmacı olmayan dış politika, ABD Ve AB'nin Avrasya bölgesindeki çıkarları ve Ermeni diasporasının Türkiye karşıtı politikaları iki ülkenin olumlu ilişkiler geliştirmesine sekte vurmuştur. Ermeni soykırımını iddialarının diaspora tarafından farklı ülkelerin parlamentolarında oldukça fazla gündeme getirilmesi 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsız olunca Ermenistan'ın da hem Türkiye ile olan ilişkiler açısından hem de Ermenistan'ın dışarıda yaşayan yurttaşlarıyla bağlantısı ile Ermeni sorununa bir aktör olarak girmesi sorunun uluslararası bir sorun olduğunu göstermiştir. Avrupa'da pek çok ülkenin parlamentosunda Türkiye aleyhine kararlar aldırılmayı başaran diaspora Ermenileri Amerika'da da eyaletler düzeyinde pek çok yerde benzer kararlar çıkmasına neden olmuşlardır. AB ve ABD'nin Rusya ile çatıştığı bir coğrafya da alması gereken çok önemli kararlar ve pek çok önemli adım diaspora Ermenilerinin nüfuzlarını kullanmasıyla engellenmiştir. ABD ve AB yönetimleri Ermeni lobisinin etkisiyle bölgede ulusal çıkarlarıyla tam uyumlu bir politika izleyememiştir. Ermenistan'ı Avrupa-Atlantik eksenine dâhil etmeye çalışırken Azerbaycan'ı Rusya eksenine sokabilecek olan politika Türkiye-ABD ve Türkiye-AB ilişkilerine zarar verecek bir noktaya gitmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde sürecin uluslararası boyutunun yanında müdahil güçlerin fazla olması süreci bir kısır döngüye götürmüştür. Bölgede tam barış ve istikrarın sağlanması birçok parametreye bağlı olduğu için duruma çok yönlü bakmak gerekmektedir. Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile sorunlu ilişkiler geliştirmesi bu ülkenin Batı'ya entegre olmasını engellemiştir. Ancak Ermenistan'ın bu durumunun değişmesi Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesine bağlıdır.. Diğer taraftan Türkiye'nin Kafkasya'da kritik bir konumda olan bir devlet olarak net bir şekilde Kafkasya politikasını belirlemesi gerekmektedir. Ermenistan'a karşı artık uzun vadeli planlı ve alternatifleri olan devletin bütün birimleri ile ahenk içinde çalıştığı bir politika izlemesi gerekmektedir. Bir taraftan sözü geçen adımlar atılırken diğer taraftan AB ve ABD kamuoylarını etkilemeye yönelik girişimler ile AB ülkeleri ve ABD'deki her türlü lobicilik çalışmaları da güçlü bir şekilde organize edilmelidir. Bu konuda en önemli girişim diaspora Ermenilerinin etkinliklerinin dengelenmesidir. Diaspora Ermenilerinin etkileri dengelenirse enerji, istikrar ve bölgede Rusya'nın politikaları da dengelenecek, bu bölgede ortak menfaatleri olan Türkiye, AB ve ABD için oldukça iyi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslanlı, A. (2015). Karabağ Sorunu ve Türkiye - Ermenistan İlişkileri, İstanbul: Berikan.
- Astourian S.(2000). From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia, Berkeley: Berkeley Program in Soviet and PostSoviet Studies, Working Paper Series, University of California, No.25.
- Bal, I. (2004). Türkiye-Ermenistan İlişkileri, İstanbul: Nobel
- Baskın,O.(2002) .1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye-Dönemin Bilançosu, İstanbul :İletişim
- Bryza, M.(2017, Ekim 9). Tek Yol Türkiye, <https://www.haberturk.com/matthew-bryza-tek-yol-turkiye-1665312-ekonomi>
- Cabbarlı, H. (2006, Kasım 11). Ermenistan ve Rusya Arasında Gelişen İşbirliği, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=46>.
- Cafersoy, N. (2001). Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara: Asam.
- Çelikipala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. Uluslararası İlişkiler/International Relations, 93-126.
- Freinkman, L. (2001). Role of the diasporas in transition economies: Lessons from Armenia. Cuba in Transition-ASCE..
- Görgülü, A.(2007). Türkiye Ermenistan İlişkileri Bir kısır Döngü, İstanbul: Tesev.
- Huntington, S. P. (2001). Batı Tek'tir Ama Evrensel Değildir, Medeniyetler Çatışması, Der. Murat Yılmaz, Ankara: Vadi
- İlter, E. (1995). Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kantarcı, Ş. (2005). Ermeni Sorunu: Pencereden Bakmak ya da Manzaranın Bütününü Görmek, 1. Baskı, Isparta, SDU Yayınları.
- Kantarcı, Ş. (2004). Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, İstanbul: Aktüel.
- Kasım, K. (2001). Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity. Armenian Studies, 4, 256-73.
- Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, Ankara: Usak.

- Kavalski ,Emilian (2007).Whom To folllow?Central Asia between The EU and China,China Report,Vol 43,No.55
- Kimura,Hiroshi(2005).Russia and The CIS in 2004:Putin'sOffensive and Defensive Actions,Asian Survey,Vol 45,No.1
- Laçiner, S. (2005).Türkler ve Ermeniler: Bir uluslararası İlişkiler Çalışması, Ankara: Usak.
- Libaridian, G. (2001). Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü, çev. Alma Taşlıca, İstanbul: İletişim.
- Maharramzadeh, A. (2006). Türk Dış Politikasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ Sorunu. Turkey-Armenia Relations and Karabakh Conflict in Turkish Foreign Policy), Turkish Weekly, 14.
- Okyar, O. (2017). İran Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Anlaşmazlıktan Kazanca, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 2
- Şatlık, A.(2007). ABD'nin Orta Asya Politikaları, İstanbul: Gökkuşbu.
- T.C Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>